

Franjo Emanuel Hoško
(*Katolički bogoslovni fakultet, Rijeka*)

HRVATSKA CRKVENA HISTORIOGRAFIJA O TZV. KASNOM JANSENIZMU U IDEJNOM SUSTAVU JOZEFINIZMA

UDK 930.1(497.5):275
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: prosinac 2004.

Jansenizam, nazvan po začetniku Corneliusu Jansenu (1583-1638), profesoru teologije i biskupu u Ypernu, je teološko učenje o odnosu milosti i predodređenja koje nastoji uskladiti katoličko i protestantsko naučavanje o tim temeljnim sadržajima kršćanskog vjerovanja i naučavanja. Jansenovi su sljedbenici ubrzo prekoračili granice teološke rasprave i predlagali cjeloviti program crkvenih reformi kako ih je u 16. st. bio zacrtao Tridentski sabor. Kako su smatrali da taj program reformi koče pape i k tome da vlast pape ugrožava prava biskupa, suprotstavili su se učenju o papinoj neprevarljivosti i poticali državu da utječe na život Crkve i provede reforme u Crkvi i bez pristanka središnjih crkvenih vlasti u Rimu. Nakon sustavnih istraživanja jozefinizma tzv. Bečke povijesne škole, europska historiografija danas, a i crkvena, zastupa mišljenje da je taj program crkvene obnove, začet u jansenizmu, postao i programom jozefinizma, i to njegovom važnom sastavnicom koju suvremeni povjesničari nazivaju obnovnim katoličanstvom.

Hrvatski crkveni povjesničari poznaju istraživanja Bečke škole; jedni ih prihvaćaju, dok drugi slijede stavove tzv. Insbruške povijesne škole koja u jozefinizmu vidi samo državni apsolutizam. Autor obrazlaže da je tek u prihvaćanju stavova Bečke povijesne škole moguće bolje razumjeti jozefinizam u Banskoj Hrvatskoj te uočiti i ispravno vrednovati obnovno katoličanstvo kao njegovu sastavnicu, poniklu iz kasnog jansenizma. Tada će hrvatska crkvena historiografija prepoznati još neuočene i jansenistički usmjerene skupine crkvenih ljudi u Hrvatskoj, prvu okupljenu u tzv. "Zagrebačkoj školi" i drugu uz biskupe u Pečuhu i Đakovu; tu drugu skupinu se uvjetno može nazvati "Franjevačkom školom".

Ključne riječi: jansenizam, kasni jansenizam, jozefinizam, "Zagrebačka škola", "Franjevačka škola", hrvatska crkvena historiografija.

Uvod

Opća povijest Katoličke crkve poznaje temu o jansenizmu i njom se bavi posvećujući joj relativno iscrpna istraživanja.¹ Hrvatska crkvena historiogra-

¹ Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve*. Peti svezak. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1978, 13, 24ss, 29-30s, 34-35ss, 47, 48ss, 50, 59s, 62, 64, 90, 99, 319, 345, 347, 348, 356, 360, 364, 371ss, 378ss, 380.

fija jansenizam gotovo ni ne spominje. Dijelom je to i opravdano jer se u Hrvatskoj nije pojavio izvorni jansenizam, ali se je pojavio i raširio tzv. kasni jansenizam, i to skriven u jozefinizmu. To je hrvatska crkvena historiografija trebala prepoznati, ali se to nije dogodilo. Stoga je pred njom najprije zadaća prepoznati kasni jansenizam u idejnom sustavu jozefinizma što je pretpostavka da ga se uoči u jozefinističkim zbivanjima u nas i tako omogući ispravno tumačenje pojave samog jozefinizma u hrvatskoj crkvenoj povijesti.

1. Razotkrivanje idejnog sustava jozefinizma u suvremenoj historiografiji

Erich Zoellner i Theresia Schuessel, pisci u nas prevedene i objavljene *Povijesti Austrije* (Zagreb, 1997.), kad pišu o jozefinizmu, upozoravaju da je njegov program slojevit, a očitovanja su mu višestruka i različita jer su se u njem „najrazličitija duhovna strujanja i tradicije sastale... u terezijansko-jozefinističkoj epohi u Austriji i prožimale posebnost oficijalnih, državno-političkih uvjerenja, koja su osobito jasno došla do izražaja na području *crkvene politike*, a u kojima se *jozefinizam* u užem smislu, to jest izravnom smislu, trebao njegovati”.² Kad Zoellner i Schuessel dalje obrazlažu tu svoju tvrdnju, još su određeniji jer spominju da su «ideje prosvjetiteljstva, najčešće nazivane 'jozefinizmom' (iako sin Marije Terezije nije bio ni začetnik ni usamljeni provoditelj te ideje), bile su u Austriji pod utjecajem *jansenizma*, crkvenog pokreta koji je inicirao *biskup Cornelius von Ypern*, s obilježjem vrlo stroge vjerske discipline. Više su od teoloških, državno-crkvena učenja toga pravca utjecala na mjerodavne ličnosti javnog života u Austriji te određivala njihove odluke u crkveno-političkome smislu». ³ Država je, naime, još 1765. godine, tj. u razdoblju ranog jozefinizma, isticala da je njezino pravo proširiti vlast na područje gdje se susreću država i Crkva, na tzv. «*res mixtae*», pa je Crkvi ostavila samo ono što se odnosi na naviještanje evanđelja, bogoštovlje i dijeljenje sakramenata. Josip II. je i to područje osjetljivo smanjio, napose svojim uredbama, tzv. patentima, o vjerskoj toleranciji, dokidanju samostana, osnivanju župa i promjeni biskupijskih granica te novim redom bogoslužja.⁴

Ako Zoellner i Schuessel tako usko povezuju jansenizam i jozefinizam, valja postaviti pitanje u kojem su odnosu ta dva crkvena pokreta na području Habsburške Monarhije. Jansenizam, naime, nije izvorni austrijski pokret jer je

² Erich ZOELLNER, Theresia SCHUESSEL, *Povijest Austrije*, 209, 210. – To mišljenje dijele i suvremeni mađarski povjesničari kad ističu da je cilj političke filozofije Josipa II. – poznate kao jozefinizam – bio stvoriti ujedinjeno i jako carstvo iz mnogojezičnih i uvelike međusobno različitih područja. No, zato nije bila dovoljna modernizacija vlasti i upravne reforme već i druge društvene reforme. Kako su prve reforme Josipa II. bile usmjerene prema Crkvi, jozefinizam se očitovao osobito na planu odnosa Crkve i države (Peter HANAK /ur./, *Povijest Mađarske*, 107, 108; Horst HASELSTEINER, *Joseph II. und die Komitate Ungarns*. H. Boehlaus Nachfolger, Wien-Koeln-Graz, 1983, 11.).

³ Peter HANAK /ur./, *Povijest Mađarske*, 206.

⁴ *Isto djelo*, 402-405.

nastao u Belgiji i osobito se proširio u Francuskoj. Ime je zadobio po svom začetniku Corneliusu Jansenu (1583-1638), profesoru teologije i biskupu u Ypernu. U svom teološkom spisu *Augustinus*, objavljenom 1640., pokušao je obnavljanjem naučavanja sv. Augustina o odnosu milosti i predodređenja uskladiti katoličko i protestantsko naučavanje o tim temeljnim sadržajima kršćanskog vjerovanja i naučavanja. Ne upuštajući se u daljnje teološke kvalifikacije tog pokreta⁵ valja naglasiti da su Jansenovi sljedbenici ubrzo prekoračili granice teološke rasprave i počeli naglašavati da žele provesti cjeloviti program crkvenih reformi kako ih je u 16. st. bio zacrtao Tridentski sabor pa su isticali da vlast pape ugrožava prava biskupa i suprotstavili se učenju o papinoj neprevarljivosti, a smatrali su opravdanim da državne vlasti preuzimaju u svoju nadležnost i crkvene poslove. Jansenizam poslije Jansena opravdavao je i poticao na sve veći utjecaj države u životu Crkve smatrajući da ona treba izvesti reforme u Crkvi i bez pristanka središnjih crkvenih vlasti u Rimu. Tako je jansenizam zapravo skupno ime za osobit crkveni pokret u 17. st. koji je zasnovan dogmatski s velikim odjekom na području moralnog uređenja i pastoralnog djelovanja Crkve (rigorizam), a u 18. st. postaje i čimbenik promjena ustrojstva Crkve i, štoviše, novih shvaćanja o odnosu Crkve i države. Kasni jansenizam je zapravo prestao naglašavati izvorne jansenističke teološke stavove i pre-rastao u crkveni pokret koji je usvojio i doveo u sklad različita, čak suprotna, duhovna strujanja kao što su izvorni jansenizam i prosvjetiteljstvo.⁶ Kasnom jansenizmu nisu bile strane ni ideje galikanizma,⁷ febronijanizma⁸ i program obnove Crkve Lodovica Antonia Muratoria, zastupnika prosvijećenog katoličanstva i promicatelja jednostavne pobožnosti.⁹ Takvom kompleksnom jansenizmu je otvorio vrata rani jozefinizam.

⁵ France M. DOLINAR, Jožefinizam in janzenizem, u: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje 1991, 166.

⁶ Jansenizam kao izvorno teološko naučavanje ističe moralni rigoristički stav koji je Crkva osudila kao heretičko naučavanje. Uči, naime, da je ljudska narav radikalno iskvarena i iz nje ne može doći ništa dobra. Ljudsko djelovanje stoga je grešno. Ono što nije milost, to je grijeh. On je pak plod požude koja nije ništa drugo do izraz čovjekove prepuštenosti grešnom svijetu. Jansenizam stoga odbacuje učenje Moline koji ističe vrijednost čovjekovog slobodnog djelovanja, a pouzdaje se samo u nepogrešivu djelotvornost milosti. Jansenius se načelno distancira od Kalvinog učenja o predestinaciji, a poziva se na učenje sv. Augustina, i naglašava da je čovjek nužno upravljn na milost ističući da je požuda za promašenim svjetovnim vrijednostima nadjačala čovjekovu slobodnu volju. Iz toga učenja je proizašao jansenistički rigorizam koji je u mnogočem utjecao ne samo na procjenu moralnosti ljudskih djela već i na kršćansku duhovnost, osobito bogoslužnu praksu. - Andreas LAUN, *Moraltheologie im Einfluss von Jansenismus und Aufklärung*, 273-275.

⁷ Hans WAGNER, *Der Einfluss von Gallikanismus und Jansenismus auf die Kirche und den Staat der Aufklärung in Oesterreich*, u: *Oesterreich in Geschichte und Literatur*, 11(1967), 521-535.

⁸ Karl Otmar Freiherr von ARETIN, *Die Unionsbewegungen des 18. Jahrhunderts unter dem Einfluss von Katholischer Aufklärung, deutschen Protestantismus und Jansenismus*, u: Elisabeth KOVACS, *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Wien 1979, 197-214.

⁹ Eleonore ZLABINGER, *Lodovico Antonio Muratori und Oesterreich*. Innsbruck 1970; Adam WANDRUSZKA, *Die katholische Aufklärung Italiens und ihr Einfluss auf Oesterreich*, u: Elisabeth KOVACS, *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Wien 1979, 62-69.

Europska historiografija danas, a i crkvena, iznosi tvrdnju da je taj program crkvene obnove začet u jansenizmu postao i programom jozefinizma. To zastupa tzv. Bečka povijesna škola, kojoj pripadaju također Zoellner i Schuessel, pa zauzeto obrazlaže tvrdnju da u rani jozefinizam valja svrstati sve te zahtjeve za crkvenom obnovom koju su poticali mnogi ljudi Crkve u Habsburškoj Monarhiji još u vrijeme carice Marije Terezije. Historičari Bečke povijesne škole smatraju da je kasni jansenizam jedna od osnovica u idejnom sklopu jozefinizma i njegova bitna sastavnica.¹⁰ No, kad je taj program crkvene obnove začet u jansenizmu postao i programom jozefinizma, tada ga isti povjesničari nazivaju drugim imenom, obnovnim katoličanstvom.¹¹ Preljevanje kasnog jansenizma u obnovno katoličanstvo dogodilo se zato što su promicatelji obnovnog katoličanstva po zasadama jansenizma u Monarhiji bili svjesni da svoje reformne zahtjeve mogu ostvariti samo uz pomoć države. Dok očekuju da će država poduprijeti njihove ideje o crkvenoj obnovi koje je preuzeo pokret obnovnog katoličanstva, za uzvrat podupiru stavove državnih činovnika koji su zadojeni idejama prosvijećenog apsolutizma i teže stvaranju državne Crkve.

Zajedničke točke u programu prosvjetiteljstva i kasnog jansenizma omogućile su zajedničko djelovanje njihovih zastupnika u nastojanjima oko crkvenih promjena u Podunavskoj monarhiji pa je opravdano govoriti da su u velikoj mjeri isti razlozi u temeljima austrijskog reformnog katolicizma i prosvjetiteljskog apsolutizma, tj. cezaropapizma. Unutarnji crkveni razlozi su bili: nedostatna izobrazba svećenstva, pravna ovisnost Crkve o Rimu, neangažiranost redovnika u pastvi, i to zbog izuzetosti od biskupske nadležnosti i uvjerenja da preživjele oblike baroknog katoličanstva treba nadomjestiti s vjerskim životom i liturgijskim izrazima koji odgovaraju novom prosvijećenom vremenu. Tako su promicatelji obnovnog katoličanstva u svom opredjeljenju za napuštanje baroknog katoličanstva u jansenizmu našli teološku zasnovanost svojih ideja, a u državnom prosvjetiteljstvu saveznika. Pod utjecajem prosvjetiteljstva prihvatili su politizaciju svojih ideja o obnovi Crkve. Vladari i službenici u vrhu države prihvatili su pak ideje obnovnog katoličanstva u nadi da će tako osigurati pomoć Crkve u provođenju ideja o reformi društva pa su iskoristili janseniste i filojanseniste u uspostavi apsolutističkog političkog sustava i njegovog programa ovisnosti Crkve o državi.¹²

¹⁰ Jozefinistički crkveni pravници su naglašavali da valja ograničiti vlast pape nad biskupima, jer su i biskupi nositelji Kristove upravne vlasti u Crkvi. - Fritz VALJAVEC, *Der Josephinismus*. Rohrer Verlag 1944, 37, 40.

¹¹ Ernst WANGERMAN, *Josephinismus und katholischer Glaube*, u: Elisabeth Kovacs (ur.): *Katholische Aufklaerrung und Josephinismus*. Wien 1979, 332-341. - Karl Otmar Freiherr von ARETIN, *Der Josephinismus und das Problem des katholischen aufgeklarten Absolutismus*, u: *Oesterreich im Europa der Aufklaerung*. Band I, Wien 1985, 509-513. - Da jansenizam opravdava stvaranje državne Crkve ističe i suvremeni građanski povjesničar Aleksander BUCZYNSKI, *Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj Krajini (1740.-1868.)*, u: *Povijesni prilozi*, 12(1993), 40.

¹² Peter HERSCHE, *Der Spaetjansenismus in Oesterreich*. 401-404.

Dakle, austrijski prosvjetitelji smatrali su jansenizam saveznikom u uspostavljanju novog regalističkog odnosa Crkve i države, i to u izvedbi programa crkvene obnove, jer je on također osuđivao barokno katoličanstvo stavljajući pod udar kritike njegovo prenamaganje izvanjskih svečanosti i pobožnosti.

Povjesničari spomenute Bečke povijesne škole istakli su tek sredinom prošlog stoljeća ovo svoje mišljenje, uvjereni da je u istraživanju jozefinizma iscrpljena rasprava o opravdanosti poistovjećivanja jozefinizma sa cezaropapizmom (*Staatskirchentum*), odnosno s obnovnim katoličanstvom (*Reformkatholizismus*). Oni drže da su u jozefinizmu vidljiva oba sadržaja pa su stoga cezaropapizam i obnovno katoličanstvo njegove dvije bitne sastavnice. K tome upravo povjesničari Bečke povijesne škole u posljednje vrijeme naglašavaju da jozefinizam želi provesti ove svoje dvije sastavnice u sveopćem ozračju u kojem je jozefinizam nastao i u kojem se je odvijao, tj. prosvjetiteljstvu, pa je i ono udarilo svoj pečat na jozefinizam.

2. Hrvatska crkvena historiografija i Bečka povijesna škola o jozefinizmu

Povezanost kasnog jansenizma i ranog jozefinizma i pretakanje kasnog jozefinizma u obnovno katoličanstvo unutar programa jozefinizma hrvatska crkvena historiografija još uvijek ne uočava i o njoj ne vodi računa. Na taj način ne posjeduje ni kriterij za prepoznavanje i razumijevanje samoga jansenizma, a ni jozefinizma u Hrvatskoj. Strana joj je, naime, sama pretpostavka za prepoznavanje sveukupnosti znakova pojave jansenizma pa onda i jozefinizma jer ne vodi računa o idejnim sastavnicama, tj. o osobitom spletu cezaropapističkih i crkveno-obnovnih nastojanja različitog nadahnuća.

O jozefinizmu su stariji crkveni povjesničari pisali relativno mnogo, osobito sa željom osporiti činjenicu da je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac pripadao slobodnim zidarima, što je nužno urodilo površnom, zapravo pogrešnom slikom o recepciji jozefinizma u Hrvatskoj.¹³ Suvremeni hrvatski crkveni povjesničari ne slijede gledišta Bečke povijesne škole u pitanjima jansenizma i jozefinizma što im zapravo onemogućuje cjelovit i

¹³ Ivan Škreblin ističe da biskup Vrhovac kroz „40 godina radi neumorno na normativnom sređivanju biskupije“ i taj rad ocjenjuje riječima: „Kao neki moto Vrhovčevih nastojanja mogli bismo kratko sažeti ovim rečima: *'omnia restaturare secundum concilium Tridentinum'*. Tim riječima Škreblin nehotice priznaje da Vrhovac spada među one biskupe u Habsburškoj Monarhiji koji su bili nezadovoljni katoličkim barokom pa nastoje u razdoblju jozefinizma provesti uredbe Tridentskog koncila po principima obnovnog katoličanstva. - Usp. Ivan ŠKREBLIN, Pastorizacija u gradu Zagrebu kroz 18. i 19. stoljeće, u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka*, 1. dio. Zagreb 1944, 745, 746. – Vrhovčevo crkveno djelovanje Franjo Cvetan smatra posve usklađenim sa zahtjevima katoličke obnove u duhu Tridentskog sabora i odbija mogućnost da je Vrhovac pripadao slobodnim zidarima. - Usp. *Constitutiones Maximiliani Vrhovac episcopi Zagrabienensis et josephinismus*. Zagreb 1942.

sustavan pristup samom jozefinizmu pa još uvijek vide u jozefinizmu prije svega program vladarskog apsolutizma koji je duboko posegnuo i u život Crkve.¹⁴ Primjer nedostatnog, čak pogrešnog, pristupa možda je najočitiiji u predstavljanju zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca. Suvremeni crkveni historičari ga smatraju opredijeljenim jozfeinistom,¹⁵ ali istodobno ih zbunjuju zaključci skupštine svećenstva njegove biskupije koji su sastavljeni u duhu potridentske katoličke obnove. To dvojstvo je nepomirljivo pa jedni povjesničari niječu njegovu pripadnost slobodnim zidarima,¹⁶ a drugi se ne osvrću na njegove uredbe za svećenike *Costitutiones et statuta in generali conventu cleri dioecisani Zagrabiensis* (1803.). No, poznavanje programa jozefinizma pomiruje to dvojstvo jer prihvaćanje cjelovitog programa jozefinizma uključuje ne samo privrženost krajnjem prosvjetiteljstvu u slobodnom zidarstvu već i zauzetost za realnu crkvenu obnovu po mjeri kasnog jansenizma, odnosno obnovnog katoličanstva. Upravo ovo posljednje kod Vrhovca potvrđuje činjenica što je iste godine kad je objavio *Costitutiones*.¹⁷ dao tiskati za kler svoje biskupije duhovno-pastoralni priručnik Françoisa Philippea Messenguya *Exercitia pietatis desumpsa e sacris litteris et liturgia Ecclesiae* (Zagrebiae 1803.); ta je knjiga izraziti jansenistički spis.¹⁸

Među hrvatskim crkvenim povjesničarima najbliži je stavovima Bečke povijesne škole danas vodeći među njima, Franjo Šanjek. On priznaje potrebu obnove u Katoličkoj crkvi 18. st. jer tada «svojom inertnošću i konzervativizmom Crkva i nehotice potpomaže sekularizaciju i dekristijanizaciju europskog društva. Bulom *Unigenitus* (1713.) Klement XI. osuđuje latentni jansenizam, ali Bernard van Espen (*Jus ecclesiasticum unversum*, 1700) i njegov učenik Nicolaus von Hontheim (Febronius, *De statu Ecclesiae*, 1763) oživljuju konciliarizam i organiziranje nacionalnih crkava kao protutežu centralizmu Rimske kurije, uz afirmaciju da je ekumenski sabor iznad pape i da je svaki biskup papa u svojoj biskupiji.»¹⁹ Šanjek tako objašnjava idejni

¹⁴ Ivan DAMIŠ, Prilog bibliografiji: jozefinizam i Crkva među Hrvatima. *Croatica christiana periodica*, 4(1980), br. 5, 155-161.

¹⁵ Juraj KOLARIĆ, Maksimilijan Vrhovac, 1787.-1827., u: Franko MIROŠEVIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Školska knjiga, Zagreb 1995, 435.

¹⁶ Josip KOLANOVIĆ, Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca, *Croatica Christiana periodica*, 5(1981), br. 7, 1-28; Juraj KOLARIĆ, Maksimilijan Vrhovac, 1787.-1827., u: Franko MIROŠEVIĆ (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Školska knjiga, Zagreb, 1995, 431.

¹⁷ Djelomični pregled sadržaja Vrhovčevih konstitucija pruža Ivan Škreblin. – Usp. Ivan ŠKREBLIN, Pastorizacija u gradu Zagrebu kroz 18. i 19. stoljeće, u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka*, 1. dio. Zagreb 1944, 745, 746.

¹⁸ Naravno, ne želim govoriti o vlastitom radu pa samo napominjem one svoje spise koji izričito upozoravaju na fenomen jansenizma u jozefinizmu u Hrvatskoj: Liberalni katolicizam kao sastojnica ideologije ilirizma. *Croatia Christiana periodica*, 15(1991), br. 28, 43-54; Josip Pavišević, *svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*. KS, Zagreb, 2003; , "Zagrebačka škola" ranog jozefinizma, *Riječki teološki časopis*, 11(2003), br. 2, 493-536.

¹⁹ Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, 389.

program jozefinizma i prepoznaje u njemu ideje febronijanizma, koncilijarizma, regalizma i galikanizma, ali ne napominje da je već kasni jansenizam u Habsburškoj Monarhiji dao u svom programu mjesta svim tim pokretima, napose febronijanizmu²⁰ poslije 1763. godine.²¹ Šanjek još ne ističe ono što naglašava Bečka povijesna škola, tj. da je jozefinizam upravo od kasnog jansenizma prihvatio zahtjeve, obrazloženja i opravdanja za drukčija prava i vlast mjesnih biskupa, čak i zahtjev o emancipaciji nacionalnih crkava od Rimu usmjerenog crkvenog centralizma koje treba zaštititi državna vlast tako što će ograničiti autoritet papinstva.²² K tome Šanjek se trudi razaznati program jozefinizma prije nego što o njemu donosi sud i zaključuje: «Jozefinizam ima sličnost s galikanizmom. Ime je dobio po vladaru Josipu II. (1780-

²⁰ Začetnik febronijanizma je pomoćni biskup u Trieru Nikolaus von Hontheim sa svojim djelom *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis*; objavio ga je 1763. pod pseudonimom Justinus Febronius. Zastupa i razrađuje ideje regalizma koje je iznio crkveni pravnik Zeger Bernard Van Espen u djelu *Jus ecclesiasticum universum* (Loewen 1700) suprotstavljajući se papinoj „plenitudo potestatis“ i zagovarajući prenošenje te papinske vlasti na mjesne biskupe što konačno vodi do njihove nezavisnosti od Rima i uspostavljanje novog ustrojstva Crkve kao zajednice mjesnih i narodnih crkava. - Elisabeth KOVACS, *Beziehungen von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert*, u: Erich ZOELLNER (ured.), *Oesterreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983, 36, 44.

²¹ Febroniusova knjiga *De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis* (1763.) ističe da svakoj narodnoj Crkvi pripadaju osobita prava pa uči apsolutni episkopalizam i apsolutni koncilijarizam, tj. biskupi kao apostolski nasljednici imaju ista sudska i posvjetiteljska prava, a ta prava nema papa u nekoj većoj mjeri stoga nije opravdano pravo izuzetosti koje si pape prisvajaju nad svećenicima u različitim crkvenim redovima. Premda na prvi pogled febronijanizam bliz galikanizmu treba vidjeti među njima veliku razliku: galikanizam u svojim „Gravamina“ 1673. govori o pravima narodne Crkve u smislu feudalnog konzervativizma, dok je febronijanizam ponesen idejom uskladiti naravno pravo s državnim apsolutizmom. - L.J. ROEGIERS, *Crkev v času razsevtljenstva in revolucije*, u: *Zgodovina Crkve. Crkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715-1848)*. Družina, Ljubljana 1999, 75-78; Aleksander BUCZYNSKI, *Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj Krajini (1740-1868.)*, 41, 42.

²² Galikanizam već svojim imenom ukazuje da je riječ o osobitom francuskom sustavu odnosa između Crkve i države u kojem je država sebi pridržala prava i u crkvenim pitanjima ističući da zapravo slijedi uređenje rane Crkve u Francuskoj. Galikanski usmjereni teolozi još su u 17. st. lučili pravni sadržaj braka i njegovo religiozno-sakramentalno značenje. Naglašavali su da svjetovna vlast uređuje bračni ugovor, dok crkvena vlast ima zadaću urediti ono što se odnosi na podjelu sakramenta ženidbe. Ovo galikansko učenje je bilo osnovica prosvjetiteljskoj filozofiji po kojoj je brak prvenstveno ugovor prirodnog ili građanskog prava pa stoga podliježe uredbama svjetovne vlasti. Sakramentalna stvarnost braka je u nadležnosti Crkve, ali je po svojoj naravi tek pridodano i naknadno uređenje braka po sakramentu ženidbe. Konstitucija galikanskog klera, tj. *Cleri gallicani de ecclesiastica potestate declaratio*, na koju je bitno utjecao biskup J. B. Bossuet (1627-1704), je 19. ožujka 1682. izričito proglasila: „reges et principes in temporalibus nulli ecclesiasticae potestati Dei ordinatione subjici, neque auctoritati clavium Ecclesiae directe vel indirecte deponi“. Podrobnije učenje o bračnom pravu razložio je galikanski teolog Jean de Launoy (+ 1674) u spisu *Regia in matrimonium potestas* (1674). - Francuski su prosvjetitelji ovo galikansko učenje usmjerili posvećenoj laicizaciji braka, što je utjecalo i na patent o ženidbi cara Josipa II. od 16. siječnja 1783. godine. - Usp. Leo JUST, *Der Galikanismus*, u: *Lexicon fuer Theologie und Kirche*. Band 4, 1960, 499.

-1790) koji nastoji unaprijediti zemlje habsburške krune i u tom nastojanju iskoristiti intelektualne i moralne prednosti Katoličke crkve i njezinih službenika».²³

Ostali hrvatski crkveni povjesničari rijetko spominju jansenizam kad pišu o jozefinizmu, a neki ni danas u jozefinizmu ne zamjećuju ništa drugo no regalističku politiku u stvaranju državne Crkve. Tako je Andrija Lukinović oštro osudio jozefinizam naglasivši: «Jozefinizam kao ideologija u sebi je sadržavao za Crkvu neprihvatljiva načela. Na Crkvu je gledao kao na isključivo društvenu organizaciju; korisnu kad je ona mogla podprijeti politički, kulturni i materijalni napredak društva; nekorisnu kad je propovijedala vjeru, molitvu i duh Evandjelja. Takvu ideologiju Crkva zbog svog poslanja dakako nikad nije mogla prihvatiti. Jozefinizmu se morala suprotstaviti i onda dok je on službeno vladao, s njegovim se nazorima morala boriti još desetljećima poslije, pa i u današnje vrijeme, kad se on javlja pod drugim imenima.»²⁴ Juraj Kolarić proširuje spektar izvora jozefinizma i naglašava: «Car Josip II. provodio je svoje reforme na načelima febronijanizma i galikanizma.»²⁵ Iz te tvrdnje nije lako zaključiti zanemaruje li Kolarić rani jozefinizam ili samo prenaplašava djelovanje Josipa II. Svakako ne zanemaruje utjecaj onodobnih crkvenih pokreta na idejeni sklop jozefinizma, ali prvenstveno naglašava njegovo prosvjetiteljsko usmjerenje i nakanu izgradnje državne Crkve. Pripisuje, naime, Josipu II. da je «razvio ... sustav vladavine koji bismo mogli nazvati mješavinom febronijanizma i galikanizma, a po njemu je nazvan jozefinizam. Josip II. želio je na crkveno-vjerskom području postići dvije stvari: «provesti potpunu vjersku toleranciju i Crkvu potpuno podvrgnuti državnoj vlasti».²⁶

3. "Zagrebačka škola" jansenizma i ranog jozefinizma

Iznenaduje da se hrvatski crkveni povjesničari nisu osvrnuli na pisanje mađarskih historičara Bele Zolnaia²⁷ i Gyoergya Hoelvenyia²⁸ koji su upozorili ne samo na međusobnu povezanost jansenizma i ranog jozefinizma već su naglasili da se tzv. austrijski kasni jansenizam širi zajedno s ranim jozefinizmom već za vladavine carice Marije Terezije (1740.-1780.) istodobno u Slo-

²³ Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1996, 390.

²⁴ Andrija LUKINOVIĆ, *Zagreb - devetstoljetna biskupija*, 276.

²⁵ Juraj KOLARIĆ, Maksimilijan Vrhovac, 1787.-1827., 428.

²⁶ Juraj KOLARIĆ, Prosvjetiteljstvo i jozefinizam u Zagrebačkoj biskupiji, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb 1995, 311.

²⁷ Bela ZOLNAI, Ungarn und die Erforschung des Jansenismus, u: *Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten. Festschrift fuer E. Winter. Veroeffentlichungen des Institutes fuer Slawistik*, 9(1956), 106-158.

²⁸ Gyoergy HOELVENYI, Katholische Aufklaerung und Jansenismus in Ungarn, u: Elisabeth KOVACS (ur.), *Katholische Aufklaerung und Josephinismus*, Wien 1979, 93-104.

veniji i Hrvatskoj. Zolnai je još 1956. tiskao raspravu u kojoj je objavio rezultate svoga istraživanja pojave jansenizma u Mađarskoj.²⁹ U samom naslovu trećeg poglavlja svoje rasprave ističe da su sredinom druge polovice 18. st. «bečki jansenizam, galikanizam i jozefinizam preko Graza prodrli u Ljubljani i Zagreb» pa se tako ta dva «južnoslavenska središta ne mogu izuzeti od religioznog i političkog utjecaja Beča».³⁰ Hoelvennyi je svojim istraživanjima potvrdio Zolnaieva pa tvrdi da je upravo Zagreb, glavni grad Hrvatske, bio središte iz kojeg se je širila literatura kasnog jansenizma u ostale dijelove sjeverne Hrvatske i u samu Ugarsku.³¹

Beč je, naravno, bio središte iz kojega se je širio kasni austrijski jansenizam u Sloveniju i Hrvatsku, kao i u Mađarsku. Stoga veze hrvatskih i slovenskih biskupa i teologa s Bečom, tj. s jansenistima u Beču, su prvi jasni znak prihvaćanja jansenizma i u tim zemljama. Možda suvremeni švicarski povjesničar Peter Hersche ide prejednostavnim putem u tom razotkrivanju veza Zagreba i Ljubljane s Bečom, ali je taj put jasan i stoga opravdan. Kad spominje jansenistički usmjerene biskupe iz Mađarske, posebno ističe biskupa iz Pečuha Đuru Klimu i biskupa iz Veszprema Ignacija Kollera; toj dvojici pribraja također ostrogonskog nadbiskupa i ugarskog primasa Franju Barkoczya, a tvrdi da je jedno vrijeme tom krugu biskupa pripadao i biskup Karlo Eszterhazy.³² Potvrdu za filojansenističku upravljenu biskupa Klime i biskupa Kollera nalazi Hersche u činjenici što im je bečki teolog izrazitog jansenističkog usmjerenja Pietro Maria Gazzaniga posvetio sveske svojih *Praelectiones theologicae*; prvi svezak biskupu Klimi, a biskupu Kolleru deveti svezak istog djela.³³ Toj dvojici pribraja i zagrebačke biskupe Ivana Paxy (1770.-1771.) i Josipa Galjufa (1772.-1786.) jer su i oni poduprli Gazzanigu u izdavanju spomenutog njegovog teološkog djela; Gazzaniga je, naime, Paxyju posvetio 1770. drugi svezak, a Galjufu 1775. četvrti svezak

²⁹ Bela ZOLNAI, Ungarn und die Erforschung des Jansenismus, u: *Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten. Festschrift fuer E. Winter. Veroeffentlichungen des Institutes fuer Slavistik*, 9(1956), 106-158.

³⁰ *Isto*, 129. – Bečki carski dvor je prihvatio jansenizam još za vrijeme carice Marije Terezije, a time je otvorio njegovo širenje u cijeloj Austriji (Peter HERSCHE, *Der Spaetjansenismus in Oesterreich*. Wien 1977, 162).

³¹ Na to ukazuju i drugi povjesničari, usp. Eduard WINTER, Der Jansenismus in Boehmen und Maehren und seine Bedeutung fuer...Oesterreich-Ungarn. *Suedforschungen*, 7(1942), 440-455; Peter HERSCHE, Franz Ostermayer und der jansenistische Reformkatholizismus in Ungarn, u: G. OBERKOFER, E. ZLABINGER (ur.), *Ost-West-Begegnung in Oesterreich. Festschrift fuer Eduard Winter*. Boehlau Verlag 1976, 125-218.

³² Peter HERSCHE, Franz Ostermayer und der jansenistische Reformkatholizismus in Ungarn, 125-127.

³³ Pietro Maria Gazzaniga (1722-1799), dominikanac, pripadao je krugu bečkih jansenista koji se okupljao oko opata Ignaza Muellera, od 1767. ispovjednika Marije Terezije; Gazzaniga je također bio osobito blizak upravitelju visokih škola biskupu Simonu Stocku. Premda je podržavao janseniste, iskazao je svoja neslaganja s njima 1777. kad je bilo došlo do obnove nastave osnove dogmatske teologije. - Umberto DELL'ORTO, *La nunziatura a Vienna di Giuseppe Garampi 1776-1785.*, Roma 1995, 21.

to istog djela. Po isto takvoj podršci Gazzanigi tom je krugu filojansenista pripadao i ljubljanski biskup Janez Karlo Herberstein, jer mu je on 1774. posvetio treći dio svojih *Praelectiones theologicae*.

Zolnai je svoju tvrdnju o postojanju "zagrebačke škole" jansenizma i ranog jozefinizma obrazložio činjenicom što je Ivan Ištvanic na Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji 1776. predstavio javnosti teze kanonika i profesora prava Franje Milašina *Positiones ex jure ecclesiastico universo*,³⁴ i to uvezane kao dodatak djelu Edmonda Richera *De ecclesiastica et politica potestate*.³⁵ Za Zolnaia je pojava te knjige i objavljenih teoloških teza dovoljan razlog da postavi tvrdnju da je Zagrebačka kraljevska akademija sustavno širila jansenizam i galikanizam.³⁶

³⁴ Knjizi *De potestate ecclesiastica et temporalis* prethodi 100 Milašinih teza iz crkvenog prava *Positiones ex universa jurisprudentia ecclesiastica*. Te je teze branio u javnoj raspravi u Zagrebu Milašinov student Ivan Ištvanic; nije poznato tko je sve sudjelovao u toj javnoj raspravi. Neke od tih teza očito odudaraju od ondašnjeg i današnjeg crkvenog učenja, teološkog i pravnog. Milašin prihvaća učenje da je papa voditelj Crkve (8. teza), ali odmah omeđuje njegovu vlast tvrdnjom da su biskupi nasljednici apostola i da primaju puninu apostolske vlasti neposredno od Krista (10. teza). Dok Milašin ne mari za tradicionalnu vlast rimskih biskupa, s puno obzira piše o svjetovnoj vlasti i ne ustručava se tvrditi da se ona proteže i na crkveno područje. Milašin, naime, uči da je svjetovna vlast samostojna pa niti izravno niti neizravno ne ovisi o crkvenom autoritetu, što znači da papa ne može nikoga razriješiti zakletve vjernosti prema vladaru (13. i 22. teza). U svojim odlukama jedino su nepogrešivi crkveni sabori jer oni izražavaju suglasnost cijele Crkve u određenom vjerskom učenju; papa u svom učenju nije nepogrešiv jer mu bez koncila nedostaje suglasnost Crkve. Valja upozoriti da 18. i 19. teza iz Milašinova popisa doslovce izriču učenje 4. zaključka galikanske konstitucije prema kojem su papinske odluke izmjenjive tako dugo dok nije uslijedio pristanak cijele Crkve. Milašinova 30. teza spominje odluku Bečkog sveučilišta iz 1440. godine, kad je ono presudilo u duhu konciliarizma da je opći sabor iznad pape. Teze iznose učenje koje opravdava temeljne zasade jozefinizma: da su vladari pozvani štiti Crkvu (33. teza), da je država odvjetnik Crkve (35. teza), da vladarima pripada pravo sazivati pokrajinske sinode i rješavati pitanja jedinstva kršćana (35. teza) i, konačno, da biskupi ne smiju proglasiti nikakvu crkvenu uredbu najviših crkvenih vlasti bez suglasnosti svjetovnog gospodara (36. teza) što je izraz uvođenja „placetum regium“.

³⁵ Uz Milašinove *Positiones ex universa jurisprudentia ecclesiastica* rani jozefinizam širi u Zagrebu i iz Zagreba tim tezama priloženo djelo Edmonda Richera *De potestate ecclesiastica et temporalis sive declaratio cleri Gallicani anni 1682*. (Vindobonae, 1776, 4/20/ + 444 + /14/). To je djelo najprije bilo 1768. anonimno tiskano u Veneciji, a Ištvanic i Milašin ponovno su ga tiskali u Beču. Inače je taj Richerov spis nastao 1611. godine i već dvije godine kasnije došao je na indeks, tj. na popis od Crkve zabranjenih knjiga. Prije objavljivanja na području Habsburške monarhije djelo je bilo 1701. objavljeno u Koelnu. Tako su Milašin i Ištvanic uz Milašinove teze objavili i djelo koje širi ideje galikanizma i regalizma i odlučno promiče preustrojstvo odnosa između pape i cara, biskupa i pape, ali i biskupa i svećenstva. Očito se profesor crkvenog prava i kanonik Franjo Milašin nije ustručavao pred zagrebačku crkvenu javnost iznijeti Richerovu knjigu koja brani galikanizam ni iznijeti vlastite regalističke teze. Svakako je pažnje vrijedna činjenica da se ni Milašin ni njegov student Ištvanic nisu bojali da će im tko od crkvenih dostojanstvenika u Zagrebu predbaciti što objavljuju Richerovo djelo i teze takvog sadržaja; štoviše, oni svoj spis posvećuju carici Mariji Tereziji sa željom da carska vlast i svećenstvo budu nerazdruživo vezani trajnim skladom.

³⁶ Kad Zolnai koristi izraz „Zagrebačka škola“, očito misli prvenstveno na bogoslovni fakultet Kraljevske akademije u Zagrebu gdje je Milašin bio učitelj, a Ištvanic student. Budući

I Peter Hersche ima pravo kad upozorava na zagrebačke biskupe Paxya i Galjufa da su pomogli tiskanje Gazzaniginih knjiga zato što su najviši crkveni krugovi u Zagrebu poznavali i odobrali ideje jansenizma i reformnog katolicizma; svakako nisu odobrali monopol isusovačkih profesora i njihovih stavova na teološkom fakultetu u Beču.³⁷ No, simpatije prema jansenizmu je pokazao i njihov prethodnik na stolici zagrebačkih biskupa Franjo Thauszy (1751.- 1769.) kad je poticao mlade svećenike Zagrebačke biskupije koji su se školovali u Beču da upravo kod bečkih profesora Gazzanige, Azzonija i Bertrieria zaključe doktoratom svoje školovanje u teologiji.³⁸ Koliko je poznato, od zagrebačkih mladih svećenika prvi su kod Petra Gazzanige i Josipa Azzonija doktorirali iz teologije Antun Mandić³⁹ i Josip Taisperger;⁴⁰ obojica su bili Požežani. Godinu dana kasnije je doktorirao iz teologije kod Gazzanige i Augustina Gervasia spomenuti kanonik i profesor Franjo Milašin.⁴¹ Objavio je Gazzanigine teze te svoje rasprave, i to uz novčanu pomoć zagrebačkog biskupa Franje Thauszyja. Poslije Milašina je 1770. pitomac Hrvatskog kolegija u Beču Kristofor Horvat branio teze svojih profesora Petra Gazzanige i Josipa Bertieria.⁴² Godinu dana kasnije je teo-

---

da nakon prvog spominjanja kasnije ne upotrebljava naziv Kraljevska akademija u Zagrebu već samo „zagrebačka škola“ i više puta ga ponavlja, sugerira shvaćanje da su ta ustanova, a i ljudi izvan Kraljevske akademije u Zagrebu, usvojili i promicali jansenizam i galikanizam na način i u mjeri koji nadilaze redovitu visokoškolsku komunikaciju. - Bela ZOLNAI, Ungarn und die Erforschung des Jansenismus, 131.

³⁷ Peter HERSCHE, Franz Ostermayer und der jansenistische Reformkatholizismus in Ungarn, u: Georg Oberkofler - Eleonore ZLABINGER (ur.): *Ost-Wst-Begegnung in Oesterreich. Festschrift fuer Eduard Winter*. Boehlau Verlag 1976, 125-127.

³⁸ Hrvatski kolegij u Beču je proširio biskup Franjo Thauszy nakon što ga je 1762. proširio kupivši ugarsko sjemenište u Beču Pazmanium. Poslove preuređenja je obavio kanonik Ivan Paxy, ali nije dugo ostao u Beču jer je potkraj te godine imenovan srijemskim biskupom. God. 1766. je Hrvatski kolegij morao napustiti obnovljenu zgradu pa je Zagrebačka biskupija kupila novu zgradu u kojoj je taj zavod djelovao do ukinuća 1786. godine. - Mijo KORADE, Franjo Thauszy, 1751.-1769., u: Franko MIROŠEVIĆ, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb 1995, 410.

³⁹ Marin SRAKIĆ, Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj, u: *Zbornik radova o Marijani Lanosoviću*. Osijek, 1985, 87-97. - Mandić je branio teze: *Propositiones theologicae selectae ex tractatibus de Scientia Dei, praedestinatione ac gratia in statu naturae lapsae et de Sacramentis in genere...in Universitate Viennensi pro prima theologiae laurea consequenda anno 1763... propugnandas suscepit Antonius Mandich, Slavus Poseganus... praesidentibus p. Josepho Azzoni... ac p. Petro Maria Gazzaniga* (Viennae 1763).

⁴⁰ Kod istih profesora je i Josip Taisperger branio teze *Positiones ex universa theologia pro theologiae laurea consequenda* (Vindobonae, /1763./).

⁴¹ Milašin je branio teološke teze *Positiones theologicae ex tractatibus de Deo eiusque proprietatibus et legibus, peccatis, peccatorumque poenis* (Vindobonae 1764.). - Privez Milašinovih teza je djelo: M. QUIEN, *Duae dissertationes selectae ex iis quas P. Michael Le Quien Ord.Praed. Editioni S. Ioannis Damasceni praemisit* (Vindobonae 1764).

⁴² *Assertiones theologicae ex tractatibus de Deo, eiusque attributibus, peccatis et eorum poennis* (Viennae Austriae, 1770). - Ovom tezariju je privez: H. HOLDEN, *Divinae fidei anlysis* (Venetiis, 1770).

loške postavke istih profesora branio Franjo Galjuf, također pitomac bečkog Hrvatskog kolegija.⁴³ Peter Hersche spominje kao jansenizmom nadahnute spise i tezarije Vida Modesta Bosiljevca⁴⁴ i Mije Bračuna,⁴⁵ studenata sveučilišta u Grazu. Dakle, još u sedmom desetljeću 18. st. crkveni ljudi u Zagrebu s povjerenjem gledaju na rani jozefinizam, a početkom osmog desetljeća Zagreb postaje mjesto odakle se rani jozefinizam usmenom i pisanom riječju organizirano širi po Hrvatskoj i izvan nje.⁴⁶

4. "Franjevačka škola" jansenizma i obnovenog katoličanstva u Slavoniji i Podunavlju

Uz "Zagrebačku školu" jansenizma i galikanizma, tj. ranog jozefinizma, opravdano je spomenuti da je u Slavoniji i među Hrvatima u Podunavlju u vrijeme jozefinizma djelovala osobita "Franjevačka škola" kasnog jansenizma i obnovenog katoličanstva. Pripadali su joj franjevci Pokrajine sv. Ivana Kapistranskoga, prije svega Emerik Pavić⁴⁷ i Ivan Velikanović.⁴⁸ Njima, nema sumnje, valja pribrojiti biblijskog prevoditelja Matiju Petra

⁴³ *Positiones ex tractatibus de virtutibus theologis fide, spe et caritate ac de sacramentis in specie* (Viennae Austriae, 1771.) - Privez tezariju jest: H. Norsius, *Dissertatio de Deo Uno* (Viennae Austriae, s. a.).

⁴⁴ *Assertiones theologicae* (s.l. 1768).

⁴⁵ *Assertiones theologicae ad mentem SS. Ecclesiae doctorum Augustini et Thomae* (Graecii, 1771.), a drugi tezarij ima naslov *Assertiones ex universa theologia* (Graecii, 1772).

⁴⁶ Usp. F.E. HOŠKO, "Zagrebačka škola" ranog jozefinizma, *Riječki teološki časopis*, 11(2003), br. 2, 493-536.

⁴⁷ Emerik Pavić (Budim, 5. I. 1716. - Budim, 15. IV. 1780.) je 1734. u Velikoj pristupio franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj; filozofiju je slušao u Budimu kod Nikole Kesića (1736-1739), a teologiju na generalnim učilištima u Budimu kod profesora Antuna Pavlovića, Jerolima Lipovca i Josipa Jankovića (1739-1742) i u Osijeku kod Filipa Radića, Franje Ivanovića i Ivana Lukića (1742/43). Najviše je ipak utjecaja na nj imao Stjepan Vilov. Usmjerio se je obrazovnoj djelatnosti pa je filozofiju predavao na učilištu u Baji (1743-1746), a teologiju na Generalnom učilištu u rodnom gradu (1750-1761). Gotovo dva desetljeća je predvodio to Generalno učilište kao "skula vladalac", dekan (1761-1780). Obavljao je redovničke upravne dužnosti: samostanskog gvardijana u Budimu (1747-1749), tajnika Provincije (1748-1750), definitora (1748-1751, 1760-1764) i generalnog vizitatora u dva navrata u Bugarskoj (1762, 1769). Plod njegovog profesorskog rada su tri objavljena popisa teoloških teza. Od Vilova je 1746. preuzeo uređivanje hrvatskog kalendara i nastavio ga uređivati do smrti. Priredio je hrvatsku početnicu, hrvatski rječnik, neki pedagoški priručnik (1771-1774) te biblijski spis Knjige od Svetog Pisma poroda i izhoda. Tim se je spisima u rukopisu zameo trag; sačuvao se biblijski prijevod Psaltir iliti pisme Davidove (Budim 1774, vel. 11,3 x 18,5 cm; str. 10+302+5; franjevački samostan u Budimu, sign. k IV 19) što navodi na misao da je namjeravao prevesti cijelu Bibliju. Pisao je prigodne govore na latinskom jeziku, djela s biblijskim sadržajem, ascetičke spise, povijesna djela, a preveo je i medicinski spis.- Cjelovita bibliografija i literatura objavljena je u ponovnom izdanju *Flos medicinae - Cvit likarije*. Split 1980, 17-22.

⁴⁸ Ivan Velikanović (Slav. Brod, 7. VIII. 1723. -Vukovar, 21. VIII. 1803.) je 1740. u Velikoj stupio u Franjevački red. Zaključivši studij filozofije (1741.-1744.) studirao je tri godine teologiju (1744-1747) da bi studij teologije zaključio u Bologni. Učiteljsko djelovanje ga

Katančića, a u tom krugu imaju mjesta također Marijan Lanosović,⁴⁹ i Rafael Leaković,⁵⁰ a bliski su mu bili Josip Pavišević i Josip Jakošić. Prva dvojica su prevodili i širili djela kasnog jansenizma; Katančić je pak preveo Bibliju i tako ispunio jedan od osobitih zahtjeva obnovnog katoličanstva, a ostali su također pisali u duhu obnovnog katoličanstva.⁵¹ Hrvatski filolozi i povjesničari književnosti mnogo su se bavili Katančićevim prijevodom Biblije; ovdje je dovoljno reći da je on učinio u hrvatskoj etničkoj dijaspori u Budimpešti ono što nije pošlo za rukom Vrhovcu u Zagrebu.

Budimski franjevac Emerik Pavić stoji na čelu "franjevačke škole" jansenizma i obnovnog katoličanstva.⁵² Već je 1759. objavio u „gradu Budimu“ opsežno djelo (str. 695 + /9/) pod naslovom *Ogledalo temelja vire i zakona katoličanskoga*. U dugom naslovu sročio je Pavić baroknim izričajem povi-

---

je vezalo za Osijek gdje je na Generalnom učilištu predavao filozofiju (1751.-1754.) i zatim teologiju (1756.-1766.); kasnije je bio njegov dekan (1768. - 1771.; 1774. - 1778.). Vodio je provinciju kao provincijal u godinama ranog jozefinizma (1771.-1774.). Od 1778. do smrti je bio župnik u Vukovaru. Iz vremena njegova nastavničkog djelovanja preostalo je više teoloških spisa u rukopisu, a na latinskom i hrvatskom je objavio franciskanološka djela koja su trebala pomoći u uspostavljanju novog lista slavonsko-podunavskih franjevaca, upravljenih zajedničkom i molitvenom životu: *Libellus tripartitus* (Essekini 1770), *Enchiridion franciscanum* (1772), *Regula et testamentum Seraphici... Francisci... in usum et commoditatem alumnorum, signanter novitiorum... Provinciae S. Joannis a Capistrano* (Essekini 1773), *Razmišljanja bogoljubna s. Bonaventure svrhu muke i smrti Gospodina našega Isukrsta* (Osijek 1776.), *Muka Gospodina našega Isukrsta u plač Dvice Marije* (Osijek 1776), *Serafinskoga sv. O. Frane život, naredba i oporuka* (Osijek 1778.). Priredio je duhovne drame: *Prikazanje raspuštene kćeri, velike poslije pokornice svete Margarite iz Kortone* (Osijek 1780.). *Sveta Suzana, divica i mučenica, Dalmatinska aliti Slovinka, pod Dioklecijanom, rimskim cesarom, mučena* (Budim 1783.) i *Sveta Terezija, za prikazu u jezik talijanski složena i u ilirički privedena* (Osijek 1803.), a objavio je i homiletsko-katehetsku literaturu: *Promišljanja po nediljah svete korizme* (Osijek 1778) i *Upućenja katoličanska* (sv. 1. i 2, Osijek 1787, 1788); posljednje djelo je prijevod knjige francuskog jansenista A. F. Pougeta. Za tisak je pak priredio Bačićev prijevod *Života Majke Božje od Marije Agridske* (Pečuh 1773). Uspješno je pomirio pastoralnu tradiciju, koju je naslijedilo njegovo pokoljenje od Bosne Srebrene, s promijenjenim stanjem u Provinciji sv. Ivana Kapistranskoga nakon što su slavonski i podunavski franjevci izgubili gotovo sve župe. – Usp. F. E. HOŠKO, Dva franjevačka započimanja u Slavanskom Brodu, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavanskom Brodu*. Slavonski Brod, 2000, 150-154.

⁴⁹ F. E. HOŠKO, Pronađena je Lanosovićeva *Bogomolna knjižica*, u: *Croatica Christiana periodica*, 8(1984), br. 13, 41-46; ISTI, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 275-279.

⁵⁰ F. E. HOŠKO, Levakovićeve katehetske propovijedi u duhu obnovnog katoličanstva, u: Bernardin LEAKOVICH, *Nauk od poglavitih stvari kerstjansko-katolicsanskih*. Budim, 1798., pretisak, Ilok, 1998, str. XXIII-XXXII, pogovor; ISTI, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 281-286.

⁵¹ Usp. F. E. HOŠKO, Zašto je Matija Petar Katančić preveo Bibliju?, u: *Znanstveni spomen-skup o Katančiću*. Budimpešta, 1996, 67-78; *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 287-293.

⁵² F. E. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*. Salezijanski katehetski centar, Zagreb 1985, 111-136; ISTI, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 257-273.

jest tog djela: autor *Ogledala* jest Francuz „gospodin Rayaumont, prior od Sombrevala". Letimičan uvid i pregled sadržaja *Ogledala* potvrđuju opravdanost drugog dijela naslova: naime, *Ogledalo* je zapravo „Sveto Pismo ili Jezgra sviju događaja Staroga i Novoga Zakona s tumačenjem svetih otaca pomišana". *Ogledalo* je dakle biblijska povijest Staroga i Novoga zavjeta. Da je *Ogledalo* izvorno djelo, a ne prijevod, bilo bi zbog svoje izvornosti značajno djelo u hrvatskoj crkvenoj i teološkoj literaturi. Upravo kao prijevod vrijedno je osobite pažnje jer je autor, "gospodin Rayaumont, prior od Sombrevala pseudonim kojim se služio Isaac le Maitre (le Maistre) de Sacy (Saci). Zolnai Royaumonta poistovjećuje s Nicolasom de Fontaine, a Hersche izričito piše da su Fontaine i Royaumont ista osoba. Premda nema dostatne jasnoće o autoru izvornika *Ogledala*, jasan je karakter samog djela jer se pripisuje dvojici pisaca iz redova francuskog jansenizma i nedvojbeno se radi o djelu jansenističkog nadahnuća i usmjerenosti.

Dva desetljeća kasnije, bilo je to 1778. godine, Pavić je preveo i u Budimu objavio spis pod naslovom: *Oca poštovanog Goffine ... uređeno knjižestvo*. Autor spisa Leonard Goffiné je svoje *Priručne postile* napisao u duhu teološkog augustinizma. On je, naime, teologiju studirao na sveučilištu u Koelnu, gdje je u vrijeme njegovog školovanja bilo naglašeno upoznavanje spisa sv. Ambrozija, sv. Augustina, sv. Jeronima, sv. Ivana Zlatoustoga, sv. Grgura Velikoga i sv. Benarda iz Clairvauxa. Bio je teološki sljedbenik augustinizma i naglašava punu ovisnost spasenja ljudi o Bogu. Ipak je njegov augustinizam intelektualno-teoretski različit od augustinizma njemu suvremenih jansenista. Stoga Goffinéovo je djelo jasno očitivalo odklon od literature katoličkog baroka, nudi biblijske tekstova. Jansenizmu je pak bliska i Goffinéova pesimistička antropologija, a kasnom jansenizmu ga također približuje njegova polemičnost s pastoralnom ravnodušnošću klera kao i s lakšizmom koji se je proširio među vjernicima. Djelo ipak ne pripada jansenističkim spisima, ali zadovoljava kriterije promicanja vjerske literature u duhu obnovnog katoličanstva.

Ivan Velikanović je preveo i tiskao veliki katekizam *Upućenja katoličanska* u dva sveska (sv. 1, str. 528, a sv. 2, str. 518) autora Francesca Amata Pougeta kojega povijest ubraja među jansenističke pisce. Što je navelo Velikanovića da prevede Pougetov katekizam jer je morao znati da je izvorno jansenistički spis jer je bio na popisu od Crkve osuđenih jansenističkih knjiga. U "pridgovoru dobrovoljnim štiocem" (str. III-VI) Velikanović hvali biblijsku utemeljenost i povijesnu obrazloženost katehetskog gradiva, zatim hvali jasnoću izričaja, a na kraju njegovu cjelovitost. Treba k tome naglasiti da je 1786. za svoj prijevod dobio odobrenje đakovačko-srijemskog biskupa Franje Mateja Krtice, pokrajinskog franjevačkog starješine Josipa Paviševića i Ugarskog kraljevskog namjesničkog vijeća u Budimu (sv. 1, str. III). Bilo je to u godinama razmahalog jozefinizma koji je promicao radikalni jansenizam.⁵³

⁵³ F. E. HOŠKO, Francuski katekizam jansenističke usmjerenosti u prijevodu Ivana Velikanovića. *Croatica Christiana periodica*, 7(1983), br. 11, 80-87; ISTI, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, 116-122.

Naravno, opravdano je pitanje zašto su slavonski i podunavski franjevci postali promicatelji jansenističke literature i zašto su sami stvarali literarna djela u duhu obnovnog katoličanstva? Premda su za ispravan i cjelovit odgovor potrebna daljnja istraživanja, svakako je opravdano upozoriti da su ti franjevci bili u bliskom dodiru s pečuškim biskupom Đurom Klimom i s đakovačko-srijemskim biskupom Franjom Matijom Krticom koje je opravdano ubrojiti među filojanseniste. Biskup Klimo je, naime, naručitelj Pavićevog prijevoda *Ogledala temelja vire i zakona katoličanskoga* (1759).⁵⁴ On je također po želji biskupa Krtice preveo 1775. tzv. *Protumačeni katekizam* i zatim tzv. saganski *Mali katekizam*.⁵⁵ Sam pak Krtica je u latinskom prijevodu objavio glavno djelo Muratorijevo *De regolata devozione* dok je još bio profesor biskupijske bogoslovne škole u Pečuhu za biskupovanja biskupa Đure Klime. Zajedno s Đurom Nunkovićem Krtica je, naime, pripravo teološke postavke *Conclusiones ex tractatu theologico de Divini Verbi incarnatione ac de legibus et censuris* koje su branili Ivan Nunković i Matija Đurić. Privez tezariju je bilo spomenuto Muratorijevo djelo *De recta hominis christiani devotione* (Beč 1761).⁵⁶ Valja spomenuti da je Ivan Velikanović bio osobit prijatelj biskupa Krtice pa i ta pojedinost ukazuje na moguće porijeklo njegovog zanimanja za jansenističku literaturu.⁵⁷

Zaglavak

Nasuprot neujednačenom stavu u označavanju početaka jozefinizma u Zagrebu i Hrvatskoj, gotovo su svi hrvatski crkveni historičari jednodušni u prosudbi da jozefinizam u Hrvatskoj seže duboko u 19. stoljeće.⁵⁸ Svakako da je razlog netočnog označavanja početaka jozefinizma u Zagrebu i Banskoj Hrvatskoj nepoznavanje filojansenističke usmjerenosti zagrebačkih biskupa Franje Thauzsyja, Ivana Paxyja i Josipa Galjufa te brojnog kruga jozefinista na Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji koji su usvojili ne samo ideje kasnog jansenizma već i sveukupni jozefinistički program, prožet prosvjetiteljstvom;

⁵⁴ F. E. HOŠKO, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, 292.

⁵⁵ F. E. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*. 129.

⁵⁶ U polog kasnog jansenizma pripadaju i stavovi Antonia Lodovica Muratoria. Stoga valja spomenuti da je u Zagrebu tiskana knjiga koja promiče Muratorijevo shvaćanja u slavljenju mise *Kratek navuk od sv. meše i molitve pod njum; iz vučenoga Muratoria, sv. Ferenca Saleziuša pismih i knjig izvadjen* (Zagreb 1762/3.).

⁵⁷ Usp. Gregorius CSEVAPOVICH, *Catalogus observantis Minorum Provinciae S. Joannis a Capistrano*, Budae 1823, 301-302.

⁵⁸ „Konkordatom g. 1855. jozefinizam je samo formalno dokinut, a njegov duh ostao je i dalje kod vrhovne državne uprave, u visokim školama, novinstvu, a djelomično i u crkvenim krugovima... Jozefinistički se duh osjećao sve do današnjega vremena u svim zemljama bivše Monarhije, svjesno i nesvjesno, pa tako i u Hrvatskoj.“ – Svetozar RITTIG, *Restauracija katolicizma u vrijeme narodnog preporoda*. *Bogoslovska smotra*, 21(1933), 97-110.; J. BUTURAC, A. IVANDIJA, *Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima*, 226.

njima se na određen način može pribrojiti i "franjevačka škola" jansenizma i obnovnog katoličanstva, ali valja istaknuti da njezini pripadnici nisu odobrali jozefinistički cezaropapizam.

Hrvatska crkvena historiografija uglavnom sve ove promicatelje kasnog jansenizma i obnovnog katoličanstva u programu jozefinizma ne prepoznaje. Društvena povijest i povijest književnosti mnogo pišu o biskupu Vrhovcu i Matiji Petru Katančiću i njihovom radu, ali ne otkrivaju prave motive njihova djelovanja. Štoviše, hrvatski crkveni povjesničari nisu jednodušni ni u prosudbi jozefinističkih crkvenih reformi. Franjo Šanjek je oprezan u sudu i vlastitim je pristupom jozefinizmu došao do nekih zaključaka koji ga približavaju stavovima Bečke povijesne škole, dok Juraj Kolarić slijedi povjesničare insbruške škole kad odbija mogućnost da je jozefinizam sadržavao i nastojanje oko obnove Crkve.⁵⁹ Isti je historičar ipak spreman pojedinim jozefinistima pripisati ispravne i uspješne obnovne pothvate jer piše da je „priličan... broj crkvenih i svjetovnih ljudi pokušao provesti crkvenu reformu za kojom se osjećala potreba, a koja je već započela u duhu prosvjetiteljskih reformi Marije Terezije i Josipa II. Ono što je u to vrijeme ostvareno na području reforme obrazovanja, crkvene organizacije i uprave, na području propovijedanja, liturgije i običaja, zaslužuje priznanje...».⁶⁰ Šanjeku je blizak Vice Kapitanović,⁶¹ a Lukinović i Vidović⁶² su bliži Kolariću.

⁵⁹ Juraj KOLARIĆ, *Prosvjetiteljstvo i jozefinizam u zagrebačkoj biskupiji*, 310: „Neki povjesničari smatraju da je jozefinizam bio pokret koji je želio crkvenu reformu. Dapače, on je bio zadnji povijesni pokušaj crkvene reforme od države. No, svaka reforma koja ne priznaje crkvenu samosvojnost ne može se nazvati reformom. Nema dvojbe da je jozefinizam postigao važna i trajna poboljšanja u vanjskoj organizaciji crkvenih ustanova. Tako je npr. u Zagrebačkoj biskupiji godine 1789. i 1790. bilo osnovano više od 100 novih župa, pojačana je skrb i briga oko uzdržavanja siromašnih župa i pastoralnoga klera, uređena je biskupija, utemeljen je vjerozakonski fond i reorganiziran teološki studij. No, treba naglasiti da ove reforme nisu bile provedene zbog dobra Crkve, nego zbog dobra države koja je tako željela steći veću kontrolu nad podanicima, Crkvom i njezinim ustanovama.“

⁶⁰ Uza sve političke promjene 1848. godine jozefinske prosvjetiteljske ideje u odnosu spram Crkve ostale su gotovo intaktne, podržavane od liberalnih struja među visokim svećenstvom. Koncept jozefinske crkvene politike sastojao se od usklađivanja crkvene i svjetovne upravne strukture, s težištem ograničiti Crkvu na njezino duhovno zvanje, na pastoralnu i liturgijsku službu, a svećenstvo svrstati među državne činovnike. Sve su se odredbe Crkve u Monarhiji ravnale prema interesima države, a njezine veze s vrhovnom crkvenom vlašću mogle su se uspostavljati samo preko carskog prijestolja. Taj odnos Crkve i države je rezultirao posvemašnjom «debarokizacijom» Crkve u svim njezinim manifestacijama što je dobro korespondiralo s duhom vremena obilježenim strogim i škrtim klasicizmom. Nakon revolucionarne 1848. godine bilo je moguće promijeniti odnos Crkve i države tek svladavanjem jozefinizma što je postigla 1849. biskupska konferencija u Beču zaslugom biskupa, poslije nadbiskupa i kardinala Josepha Othmara Rauschera. Jozefinske crkvene ustanove napokon su likvidirane konkordatom između pape Pija IX. i Franje Josipa I., formalno sklopljenim 18. kolovoza 1855.» – Juraj KOLARIĆ, Maksimilijan Vrhovac, 1787.-1827., 433; 465, 466.

⁶¹ Neobjavljen rukopis *Povijest Crkve među Hrvatima*.

⁶² Mile VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*. Crkva u svijetu. Split, 1996, 274-277.

Valja zaključiti već rečenom tvrdnjom: tek pristupom jozefinizmu po gotovo općeprihvaćenim mjerilima Bečke povijesne škole i hrvatski će crkveni povjesničari biti u stanju bolje razumjeti jozefinizam i tek će tada uočiti i njegovu sastavnicu obnovno katoličanstvo, poniklo iz kasnog janse-nizma. Tada će hrvatska crkvena historiografija prepoznati spomenute janse-nistički usmjerene skupine, prvu okupljenu u tzv. "Zagrebačkoj školi" i drugu koja je nastala uz pečušskog i đakovačko-srijemskog biskupa, a uvjetno se može nazvati "Franjevačkom školom".

Summary

CROATIAN CHURCH HISTORIOGRAPHY ON THE SO-CALLED LATE JANSENISM WITHIN THE IDEOLOGICAL SYSTEM OF JOSEPHINISM

Jansenism, named after its founder Cornelius Jansen (1583-1638), a professor of theology and the bishop of Ypern, is a theological doctrine on the relationship between mercy and predestinarianism. It aims to harmonize the Catholic and the Protestant teaching on the two basic issues of Christian belief and doctrine. Jansen's followers soon took the matter one step further from theological discussions and proposed a complete program of church reforms, as they had been set forth in the 16th century by the Council of Trident. Since they strongly held that this program of reforms had been hampered by the Popes and that papal rule jeopardized the rights of bishops, Jansenists stood up against the doctrine of the Pope's infallibility and encouraged the state to interfere in the life of the Church and to implement Church reforms even in the absence of agreement of the central church authorities in Rome. After a systematic research of Josephinism by the so called Viennese historical school, European historiography today, as well as church historiography, holds that that program of church reforms, as it originated in Jansenism, also became the program of Josephinism, moreover that it became its key component which modern historians call Reform Catholicism.

Croatian church historiographers are acquainted with the research conducted by the Vienna school; some are in favor it, others follow the guidelines of the so called Innsbruck school of historiography, which sees in Josephinism nothing more than state absolutism. The author of this paper argues that it is only by accepting the attitudes of the Viennese school of history that one can develop a better understanding of Josephinism in Civil Croatia and understand and correctly evaluate reformed catholicism as its component, which emerged out of late Jansenism. Only then will Croatian church historiography recognize the still unrecognized jansenistically oriented groups of church people in Croatia. The first group gathered in the so called "Zagreb school", and the other around the bishops of Pécs and Đakovo. This other group might conditionally be labelled "the Franciscan school".

(prijevod sažetka: Gabrijela Buljan)

Key words: Jansenism, late Jansenism, Josephinism, "the Zagreb school", "the Franciscan school", Croatian church historiography.